

JOHANNA DE HALSSTARRIGE

door Sam Hörchner

Van Johanna Eijkelboom hoorde ik voor het eerst tijdens mijn bezoek aan Kampen, in de nazomer van 1898. Ik had de boeiende opdracht gekregen een aantal schetsen te schrijven over historische stadjes in ons goede vaderland. En zo bracht op een goede dag het Kamper treintje mij vanuit Zwolle naar een van de mooiste plekjes ter wereld. Ik kan nu gemakkelijk lyrisch worden, maar ik moet tot mijn schande bekennen, dat ik nooit tevoren in Kampen was geweest. Des te meer imponeerde mij de aanblik van de stad aan de overzijde van de rivier, toen ik van het station in de richting van de lange brug mijn schreden richtte. Zo'n stadsentree vind je nergens! Ik zou een paar dagen in Kampen blijven, want voor het opdoen van meer dan oppervlakkige indrukken moet je de tijd nemen. Vrienden hadden me hotel De Moriaan aanbevolen. Aan de stadszijde van de brug verwees mij een groepje mannen, waarvan ik vermoed dat ze daar al eeuwen dag aan dag, weer of geen weer, te vinden zijn, via de Plantage en de St. Jacobssteeg naar De Moriaan in de Boven Nieuwstraat. Het was een hotel, aldus mijn vrienden, waar ik de Kamper sfeer met volle teugen kon inademen. Het zou mijn schrijverij ten goede komen, verzekerden ze mij. En ze hadden gelijk. Als het hotel al niet de curieuze naam De Moriaan had gedragen, zou het heel goed De Bijenkorf hebben kunnen heten. Wat daar bij De Moriaan niet allemaal in- en uitgaat aan deftige en minder deftige lieden! Handelsreizigers in alle mogelijke producten hangen er rond, vermoeid-knorrig of voldaan-opgewekt al naar gelang het succes van de dag. Notarissen en deurwaarders doen er goede zaken met hun verkopeningen. Ik installeerde mij op mijn hotelkamer en zette me daarna in de gelagkamer aan een tafeltje met het bekende pseudo-Perzisch kleedje.

Kennelijk uit op een praatje met een vreemdeling kwam een man aan mijn tafeltje zitten. Hoe kon ik het zo treffen: hij bleek journalist te zijn. Niet zo'n oppervlakkige druktemaker uit de grote stad, maar een warm, maatschappelijk-betrokken mens, die ook voor het kleine nieuws evenveel belangstelling toont als voor de meer wereldschokkende gebeurtenissen. Dat hij zo in elkaar stak, wist ik toen nog niet. Wij raakten bevriend en ik leerde hem kennen en waarderen. Nu, bij onze eerste kennismaking, bood hij mij de kans met mijn opdracht een goed begin te maken. Mijn vriend-de-journalist - zo'n beetje anoniem noem ik hem op zijn verzoek nu verder maar - was een boeiend verteller. Goed beschouwd kon hij beter vertellen dan schrijven. Al vertellend, daar in de gelagkamer van De Moriaan, maakte hij als het ware met mij een rondwandeling door de stad, mij onderwijl attenderend op een

veelheid aan wetenswaardigheden.

“Je valt eigenlijk met je neus in de boter”, zette hij zich nog eens wat beter op z’n praatstoel. “We beleven juist een kostelijk relletje, met de kostkopers van het Heilige Geest-Gasthuis, twee minuten lopen hiervandaan.” Hij openbaarde mij breedvoerig de geheimen van de Kamper Verenigde Gast- en Proveniershuizen. Het leven van bejaarde mensen was mij nog nooit zo indringend geschilderd. Hij legde mij uit wat kostkopers en kostgevers waren, maar ik bleef ze door elkaar halen. En wat kostgevers-werkvrij waren, werd me pas na een tijdje duidelijk.

“Weet je wat, ik zal je morgen een rondleiding geven, als je wilt tenminste. Ik sta op goede voet met de vader en moeder van de gasthuizen. De kwestie is: de bestuurders van de gasthuizen, de regenten, zijn bezig met de bouw van een nieuw gasthuis. Het is op een haar na klaar. Van het Catharina en Geertruiden-Gasthuis, een eindje verderop in deze straat, hebben ze de helft afgebroken. Op die plek komt een nieuw onderkomen voor de bewoners van het Heilige Geest-Gasthuis, dat tegen de vlakte gaat. Zo tegen het eind van deze eeuw hebben de lui die het hier voor het zeggen hebben, de kriebels gekregen van al de vergane glorie van vroeger dagen. Poorten weg! Gasthuizen weg!” Hij had daar niets mee op. Dat was duidelijk. Ik onderbrak z’n verhaal met de opmerking, dat ik meende dat Kampen een bolwerk was van orthodox protestantisme. Wat moest je dan met zulke rooms klinkende gasthuizen!

“Daarom”, legde hij mij uit, “spreken we ook wel van het Boven-Gasthuis en het Buiten-Gasthuis. Ik weet niet of het juist de protestanten zijn die aan die namen de voorkeur geven. En denk nu niet meteen dat het ene gasthuis buiten en het ander boven ligt, want dat is niet zo. Als je bij het oversteken van de Oudestraat naar rechts had gekeken, dan had je het Buiten-Gasthuis kunnen zien liggen, in het centrum van de stad, pal tegenover het Raadhuis en in de schaduw van de Nieuwe Toren, die trouwens ook allesbehalve nieuw is. Ik zal het je allemaal laten zien en dan beklimmen we gelijk de toren, want van bovenaf gezien ligt de stad Kampen er fantastisch bij.

Maar wat ik je vertellen wilde: het nieuwe gasthuisdeel is praktisch klaar en de kostgevers zijn al verhuisd uit het Buiten- naar het Boven-Gasthuis. Nu de kostkopers nog. Maar die willen niet verhuizen, nu het erop aankomt. Ze willen gewoon blijven zitten waar ze zitten. Ze hebben een protest bij de Raad ingediend: “wij hebben ons een plaatsje in het gasthuis gekocht en dat kan ons niet zomaar ontnomen worden”. De Raad heeft zich er mooi vanaf gemaakt; het protest is in handen gesteld van de gasthuisregenten ter afdoening. Trouwens, de meeste regenten zitten ook in de Gemeenteraad. Naar mijn mening hadden de regenten het wat handiger en ook menselijker moeten aanpakken. Dan had het zo’n vaart niet gelopen. Maar die regenten zijn zo regentesk als de pee, ondanks al hun goede bedoelingen. Waarom hebben ze de oudjes niet ’s alvast wat laten rondscharrelen op hun nieuwe stekje?

Waarom hebben ze hun niet de mond gegund om hun argwaan tegen de overplaat-sing wat weg te nemen? Laat toch die oude mensen in hun waarde! Niets daarvan. Inpakken en wegwezen! De regenten in hun wijsheid hebben beslist wat goed voor hen is. Om hun wijs beleid te demonstreren hebben de regenten de pers een rond-leiding door de gasthuizen gegeven. Maar de kostkopers uit het Heilige Geest-Gasthuis willen niet verkassen, althans een stuk of wat. Weet je, eerst was er een hele rij van weigerachtige kostkopers, maar nu zijn er nog maar enkele diehards over. De meeste opstandelingen hebben zich laten bepraten door de heren. Zeg maar rustig: ze zijn onder druk gezet, ze zijn geïntimideerd.”

Mijn nieuwe vriend staarde met een onverwacht gemelijke blik in zijn lege glaasje. Hij kon duidelijk de betweters van de Kamper bovenlaag niet lijden. Hij diepte een exemplaar van de Kamper Courant op, waarin hij een artikel over de kwestie geschreven had. “Hier, lees dit eerst maar eens. Ik zie je morgen.” Enigszins bruusk nam hij afscheid en liet mij een beetje in verwarring achter. Zo had ik mij de ken-nismaking met de Kamper samenleving nu ook weer niet voorgesteld. Voor ik het moede hoofd die avond ter ruste legde op het wat te stevig gevulde kussen, las ik eerst nog even het betreffende artikel door, dat enkele kolommen vulde.

Mijn vriend-de-journalist hield woord. De volgende morgen struinden we door de beide gasthuizen. Ik maakte van de gelegenheid gebruik hem te bevragen over wat hij in zijn krant geschreven had. Ik wees hem erop, dat zijn verhaal niet helemaal strookte met zijn agressieve houding jegens de regenten van de avond tevoren. In de krant immers had hij de regenten lof toegezwaaid voor de verbetering van de gasthuisonderkomens. Hij glimlachte, alsof hij zeggen wilde, “jij kent Kampen niet”. Dwalend door het ten ondergang gedoemde gasthuis moest ik toegeven, dat hij het Heilige Geest-Gasthuis in al zijn gammele ouderdom terecht had afgekraakt. Ik vroeg mij echter af, waarom de regenten niet tot een aanpassing aan de eisen des tijds hadden besloten. Kennelijk hadden ze het niet meer de moeite waard gevonden om aan het oude gasthuis veel te verspijkeren. Op het nieuwe gasthuis vond ik weinig anders aan te merken dan dat het een beetje te ruim en sfeerloos overkwam. Je kon je levendig voorstellen, dat de oudjes zich dood geschrokken waren. Het oude gasthuis had zozeer de sfeer van rust en gemoedelijkheid, die ik ook van hofjes uit het westen van ons land kende. Een sfeer, die welbeschouwd kon opwegen tegen het moderne comfort van een nieuw gasthuis. Maar ja, als je daar geen oog voor hebt, dan is het oude alleen maar goed voor de slopershamer.

Op de binnenplaats van het Heilige Geest-Gasthuis troffen we die morgen Johanna Eijkelboom, druk bezig met het uitkloppen van een kleed op het daarvoor bestemde rek. Zij klopte er met lustige slag op los, ondanks haar ruim 80 jaren. Als dienst-bode had ze haar hele leven niet anders gedaan. Mijn vriend had mij haar naam al genoemd als een van de gangmakers van het kostkopersprotest, haar daarbij aan-

Nieuwe Markt met Heilige Geest-Gasthuis, gesloopt in 1897.

duidend met de koosnamen, die in de stad de ronde deden. Naatje Eijkelboom, zeiden de mensen, Nukkige Naatje. Mijn vriend-de-journalist gaf de voorkeur aan een naam van eigen vinding: Johanna de Halsstarrige, een speelse verwijzing naar Johanna de Waanzinnige, de moeder van de vroegere keizer Karel V. Johanna was niet het toppunt van spraakzaamheid, maar als ze eenmaal op dreuf raakte, kwam er heel wat los.

Johanna nodigde ons uit in haar kostkoperswoninkje, toen ze hoorde dat ik van elders komend graag wat meer over de kostkoperskwestie wilde weten. Bovenal was ik benieuwd naar haar levensverhaal. Waarom haalt een vrouw op zo'n hoge leeftijd zoveel moeite en narigheid aan?

Johanna vertelde allesbehalve klagerig, al nam ze bij elke nieuwe alinea een aanloopje met een half-zuchtend: "ach meneer, moet u horen" Ik was een en al oor. Voor mijn geestesoog ontrolde zich de hele bijkans voorbije eeuw, want Johanna stak van wal met haar verhaal in 1817, het jaar waarin ze was geboren als dochter van schipper Gerrit Eijkelboom en diens vrouw Marrigje Blijdenstein. Haar moeder had naar haar geboorte uitgezien als naar de komst van het Kerstkind, maar de gelukkige dag was 28 december geworden. Als de vrijheidszin en de moed om tegen de wind op te tornen haar al niet in het bloed hadden gezeten, had ze die karaktertrekken kunnen ontwikkelen tijdens haar gelukkige jonge jaren aan boord. Daar kwam een eind aan, toen ze dienstbode werd, zoals dat bij meisjes uit een eenvoudig milieu gebruikelijk was. Het was een hele overgang. In het eerst kon ze zich maar met de grootste moeite schikken in het leven van dienstbare. Ze trof het overigens wel, want een aantal jaren diende ze bij goudsmid Volkert Brouwer op de Burgwal. Daar had ze, praktisch als vrouw des huizes, diens vrijgezellenhuishouding te bestieren. Daarna stapte ze over naar de renteniershuishouding van Thomas Van Groenou Brouwer in de Nieuwstraat. Hij heette maar gewoon Brouwer. Om echter niet met al die andere Brouwers te worden verward, had hij de naam van zijn moeder er voor gezet. Thomas was ook vrijgezel en net als Volkert doopsgezind. Aardige, rustige en eerlijke mensen, verzekerde Johanna. Haar was de grimas op mijn gezicht niet ontgaan, toen ze het over de vrijgezellen had. "Nee", zei ze, glimlachend mijn gedachten radend, "van trouwen is het nooit gekomen. Ik ben nooit in het huwelijksbootje gestapt. Eigenlijk wel vreemd, voor de dochter van een schipper!" Johanna liet ons het fraaie kerkboek met twee zilveren sloten zien, dat ze in 1845 bij een grootse dienstbodenhuuldiging van het Kamper Nutsdepartement ten geschenke had gekregen, omdat ze acht jaar 'in dezelfde dienst trouw en loffelijk had gediend'. Met enige trots gaf ze ons het kerkboek in handen, terloops even het zilver oppoetsend met haar mouw. Het kerkboek opslaand vond ik het krantenknipsel, waarin haar naam prijkte te midden van de andere gehuldigde dienstboden. Ik was onder de indruk, van het boek, maar eigenlijk meer nog van Johanna. Met een zekere relativerende ernst sprak ze over haar lange dienstbare leven, haar

uitspraken af en toe kruidend met scherpe maar niet onvriendelijke humor. Misschien had ze het dienen wel zo lang volgehouden, juist omdat ze zo'n zelfbewuste vrouw was. Vooral haar oogopslag maakte indruk op me. Haar ogen stonden vriendelijk helder, maar ik kon me goed voorstellen, dat die ogen vuur konden schieten, als het ging om onrecht, vooral onrecht van bovenaf.

Johanna schonk nog eens koffie bij uit de royale pruttelkan. Het was duidelijk dat we de geschiedenis naderden, die haar zo zwaar op het hart drukte. "Ach meneer, weet u" ... en ze vertelde verder. In 1878, twintig jaar terug, was ze in het Buitengasthuis komen wonen. Voor die kostkopersproeve, zoals dat heette, had ze 800 gulden betaald. Ze had zuinig geleefd. "Hoe kan het anders, als je bij doopsgezinden in de huishouding bent!", zei ze met een glimlach. "En nu willen ze me m'n plaatsje afnemen. Meneer, zeg nu zelf, waar kan je beter wonen dan bij de Heilige Geest en - niet te vergeten - onder de klanken van het carillon, die de gang van dag en nacht bepalen! Snapt u waarom ze dit allemaal willen afbreken? Het staat hier allemaal al eeuwen. Is het nu opeens niet meer goed genoeg? Ik ga hier niet weg. De doodgravers zullen me hier moeten uitdragen!"

Een beetje bedrukt nam ik tenslotte afscheid. Hoe zou dit aflopen? Het kon haast niet anders of Naatje Eijkelboom - hoe halsstarrig ook - zou aan het kortste eind trekken.

Omdat ik de zaak toch nog wel even van de andere kant wilde bekijken - hoor en wederhoor, is 't niet? -, bracht ik een bezoekje aan de voorzitter van het College van Regenten van de Verenigde Gast- en Proveniershuizen mr. Nanninga Uitterdijk, advocaat en procureur, stadsarchivaris, leraar staatsinrichting aan de gemeentelijke hbs enz. enz. Waar die man allemaal niet in zat! Ik had al zo'n vermoeden; een totaal andere wereld. Hij was niet onaardig, maar benaderde de kwestie zakelijk. "Kijk!", zei hij, terwijl hij de reglementen van de gasthuizen uit een van de vele stapels boeken en paperassen opdiepte. "Hier staat het duidelijk: wanneer regenten voornoemd hunne verplaatsing of overplaatsing naar eene andere woning in of buiten de gestichten, hetzij tijdelijk hetzij definitief eischen, zullen ondergeteekenden daaraan onmiddellijk gevolg geven, zonder deswege schadevergoeding te kunnen eischen. U ziet het; wanneer iemand beslist weg wil, verspeelt hij zijn kostkooppenningen. Nogal logisch!" Het bezoek stemde me niet vrolijk. Ja, overwoog ik, hoe moeilijk gaan logica en gevoel samen!

Bij mijn vertrek uit Kampen beloofde mijn vriend-de-journalist mij, dat hij me op de hoogte zou houden. Inderdaad schreef hij mij in het voorjaar van 1899. De zaak met Johanna was hoog opgelopen. Over en weer hadden de partijen elkaar zelfs de deurwaarder op het dak gestuurd. Johanna was tenslotte de enige van de weigerachtige kostkopers die tegenover de regenten de rug recht hield. De een na de ander waren ze in hun schulp gekropen. Wat moesten ze ook. Ze konden geen kant

uit. Ook voor Johanna zat er uiteindelijk niets anders op dan het gasthuis te verlaten, toen de slopershamer aan het werk ging. Maar wat was dat kostelijk: een eenvoudige hoogbejaarde dienstbode, die met behulp van de deurwaarder de gasthuisregenten van katoen gaf. Met vliegend vaandel en slaande trom ontruimde ze het gasthuis. De zaak verloren, de eer behouden!

Deurwaarder Bernard de Marcas gaf Johanna Eijkelboom waar voor haar geld. Hij bracht exploit uit aan de gasthuisregenten en overhandigde het geschrift in de deuropening van huize Nanninga Uitterdijk aan diens huisgenote Dirkje Smit in persoon. Dankzij dit uitvoerig exploit zijn we in het bezit van een levendige schildering van Naatje Eijkelbooms laatste dagen in het Heilige Geest-Gasthuis, tegelijk de laatste dagen van het gasthuis zelf. Zulk een dramatische schildering verwacht je eigenlijk niet van een deurwaarder. Bernard de Marcas schilderde, in deurwaardersstijl natuurlijk, onder meer:

“dat genoemd college uitvoering is gaan geven aan haar voornemen, ..., om het oude Heilige Geest-Gasthuis, waarin mijne requirante zich eene bepaalde kamer heeft gekocht, af te breken; dat het haar tot op zekere hoogte onverschillig was of met die afbraak werd aangevangen en voortgegaan, zoolang zij daarvan geen directen hinder ondervond, maar dat het geïnsinueerde college zich niet ontziet op zoodanige wijze zijnen afbraaklust bot te vieren, dat thans de schoorsteen van requirantes vertrek reeds is weggebroken, zoodat haar fornuis reeds onder puin bedolven is en zij op haren ruim 81 jarigen leeftijd bij deze felle koude in het geheel niet meer kan stoken; dat men zoo ook reeds de pannen van het dak heeft genomen en de ramen uit de bovenverdieping heeft verwijderd, zoodat, in geval het begon te regenen, mijne requirante zelfs in haar bed aan den regen zoude zijn bloot gesteld; dat verder een deskundige die hedenmiddag den stand van zaken heeft opgenomen, mijne requirante den ernstigen raad heeft gegeven voor het tegen haar gebruikte geweld te bukken en hare kamer te verlaten, vermits bij voortzetting van het afbreken er groot gevaar zoude bestaan, dat de dakspanten en stukken muurwerk door den zolder van haar vertrek heen zouden vallen; en dat mijne requirante daarom gemelde woning zal verlaten, edoch onder protest tegen het haar op zoo onrechtmatige wijze aangedane geweld en onder voorbehoud van al haar regten, zoo ten aanzien van de haar reeds gedurende geruimen tijd onthouden kost als opzigtens het gewelddadig uitstooten van haar uit hare woning en uit allen anderen hoofde.”

Er hielp geen lieve moeder aan, Johanna moest het veld ruimen. Ze betrok de bovenwoning van Nieuwe Markt 6. Van daaruit had ze goed zicht op de ontwikkelingen. Dwaars door de puinhopen van haar dierbaar gasthuis plaveiden stratenmakers onder luid hamergeklop het wonder van Kampen: een nieuwe brede straat. Die straat moest natuurlijk een passende naam hebben. Derhalve schreven Burgemeester en Wethouders op 12 januari 1900 vrijmoedig in hun voorstel aan de Raad: *Teneinde uit een historisch oogpunt de herinnering levendig te doen blijven aan de plek, waar gedurende zoovele eeuwen deze oude stichting hare liefdadigheid heeft uitgeoefend, stellen wij U voor, die straat te doopen ‘Gasthuisstraat’.* Maar goed dat Johanna van die vrijmoedige stadhuischrijverij geen weet van had. Ze zou vuur gespuwd hebben. Langsheen de

Gasthuisstraat bouwden nijvere aannemers binnen de kortste keren fraaie huizen in Jugendstil met het trotse jaartal van de nieuwe eeuw.

In de zomer van 1900 was ik in de gelegenheid Johanna Eijkelboom op te zoeken. Ze woonde lang niet gek, met dat prachtige uitzicht op de markt. Daar ging wat om! Je kon de hele dag wel voor het raam blijven zitten! Johanna vertelde me, dat de onverkwikkelijke kwestie een gelukkige, zij het voor haar iets minder eervolle afsluiting had gekregen. Omdat ze niet meer in het gasthuis woonde, was haar kostje niet meer gekocht. Haar spaargeld raakte op. De familie moest bijspringen, maar dat was haar eer te na. Ten einde raad richtte ze een verzoek tot de gasthuisregenten. Kon ze niet een kleine uitkering krijgen? De regenten antwoordden eerst koeltjes, dat Johanna gewoon in de schoot van de gasthuizen kon terugkeren, als kostkoopster. Op een tweede smeekbede van Johanna gingen de regenten echter overstag. Vooruit dan maar! Johanna zou voortaan elke week via de moeder van het gasthuis een uitkering ontvangen van drie gulden. Kennelijk hadden de regenten toch een onbevredigd gevoel aan de zaak overgehouden, voelden ze zich een beetje schuldig. Tenslotte hadden zij - hoe reglementair ook - Johanna van haar kostkopersproeve beroofd. Nu was de zaak uit de wereld. In de boeken werd de uitkering, op een wenk van het gemeentebestuur, op een verdeckte manier verantwoord.

Ik beloofde Johanna dat ik nog 's zou terugkomen, maar u weet hoe dat gaat: het leven is vol goede bedoelingen en voornemens, die tenslotte niet worden uitgevoerd. Van mijn vriend-de-journalist vernam ik, dat Johanna's jongere broer Jan met zijn vrouw Hendrika in het najaar van 1900 als kostgevers - een klasse minder dus - in het Bovengasthuis waren opgenomen. Zij vierden daar in 1905 hun 65-jarige bruiloft. Zij waren verstandig, Johanna niet. Maar wat vermag het verstand tegen een gekrenkt hart?

De jaren verstreken en Johanna raakte uit beeld. Tot ik in april 1909 op een goede morgen een brief op de deurmat vond van mijn vriend-de-journalist uit Kampen. Bij het openmaken dwarrelde er een krantenknipseltje uit, een overzichtje van de burgerlijke stand van Kampen. Onder het hoofdje 'overleden' stond: J. Eijkelenboom v. 91 j. ong. Hadden ze haar naam, net als bij haar geboorte, toch weer verkeerd gespeld! Mijn eerste opwelling was naar Kampen te reizen om bloemen op haar graf te leggen. Het is bij een opwelling gebleven. Ik zei al, u weet hoe dat gaat, niet? Toch, heel af en toe, denk ik aan haar en zachtjes voor mij heen noem ik haar naam: Johanna Eijkelboom. Schippersdochter, met vrijheidszin en met de moed om tegen de wind op te tornen. Dat zij ruste in vrede!

P.S. De aandachtige lezer zal bemerkt hebben, dat deze herinneringen gebaseerd zijn op feiten.